

Několik poznámek k ikonografii výzdoby barokních lavic v Buštěhradě

Jestliže putujeme na Kladensku za františkánskými památkami, logicky nejprve zamíříme do klášterů v Hájku a ve Slaném. Ve „druhém sledu“ pak objevujeme sochy františkánských světců v krajině, zkoumáme obrazy a plastiky barokních oltářů, ojediněle zaregistrujeme kazatelny s františkánskou ikonografií (Unhošť) a v neposlední řadě překvapí svým způsobem jedinečná úprava raně barokních lavic, na jejichž čelech jsou namalovány františkánské výjevy. Dnes se nalézají v kostele Povýšení sv. Kříže v Buštěhradě,¹ ale jak uvádí starší literatura,² byly sem přeneseny ze Zákup.

Buštěhradské lavice ze zámecké kaple v Zákupích

Výtvarná realizace těchto lavic je v regionu skutečně vzácná – skvělá práce truhláře, který na ně aplikoval boltcový ornament. Jejich objednavatel chtěl mít po jejich stranách heraldickou výzdobu. Právě její rozbor je důležitý pro dataci lavic. Nejpravděpodobnější se jeví, že erby zadal Julius František Sasko-Lauenburský († 1689), a to patrně v souvislosti se sňatkem s Marií Hedvikou Augustou, rozenou hraběnkou ze Sulzbachu († 1681), svátost manželství přijali v Sulzbachu dne 9. 4. 1668.³

Julius František Sasko-Lauenburský se zasadil o přestavbu zámku v Zákupích, a to včetně zařízení nové zámecké kaple sv. Františka,⁴ která byla zbudována v letech 1674 a 1675. Malířská díla tehdy dodal Kristián Hoffmann, přičemž se výslovně píše, že sedadla (lavice) byla pomalována

Pohled na raně barokní lavice v kostele Povýšení sv. Kříže v Buštěhradě.

obrazy.⁵ Kapli však v roce 1853 upravili, a to podle návrhu Viléma Kandlera;⁶ tehdy mohly být lavice převezeny do Buštěhradu.⁷ Jejich výpravnost i řada šlechtických znaků na nich nás utvrzuje v názoru, že skutečně pocházejí ze zámecké kaple v Zákupích;⁸ jejich časovému vročení (1674/1675) odpovídá i řezbářské pojednání (boltcový ornament, motiv penízků na předních lavicích), vlastní malba na čelech je pak dílem zmíněného umělce Kristiána Hoffmanna.

Malované výjevy ze života sv. Františka

Původem lavic a jejich ikonografií se zabýval již Zdeněk Wirth,⁹ který scény interpretoval jako *Kázání v chrámě* a *Sv. Augustin u moře*. Antonínu Podlahovi¹⁰ bylo zřejmé,

¹ Barokní lavice stojí v kostele ve dvou řadách po šesti kusech.

² WIRTH, Zdeněk: *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. XXVI. díl. Politický okres kladenský*. Praha 1907, s. 12.

³ Tyto informace ochotně autorovi poskytl Pavel Zđenovec.

⁴ Podrobně o stavbě zámku v Zákupích viz MACEK, Petr - ZAHRADNÍK, Pavel: *Zámecký areál v Zákupích*. Průzkumy památek II/1996, s. 3–34.

⁵ Tamtéž, s. 10.

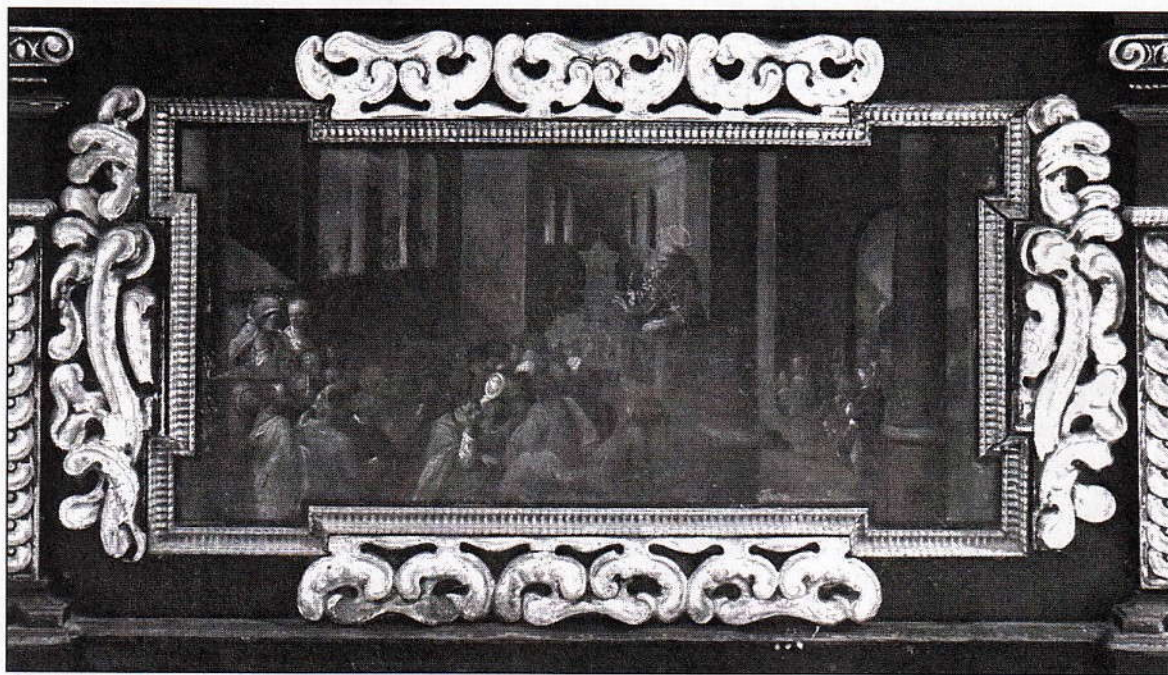
⁶ Tamtéž, s. 30.

⁷ Zámky v Zákupích i v Buštěhradě jsou majetkově po dlouhou dobu spojeny se jménem Anny Marie Františky velkovévodkyně Toskánské († 1741). Po roce 1850 sloužil zámek v Zákupích jako letní sídlo Ferdinanda V. Dobrotivého. Ten po roce 1847 získal i buštěhradský zámek, když mu jej postoupil Leopold II. Toskánský po té, co mu připadlo vévodství Lucca v Itálii; oba objekty tak byly v rukou jednoho vlastníka.

⁸ Druhou možnou variantou je konventní kostel kláštera kapucínů v Zákupích; nicméně kvůli výpravnému uměleckému provedení lavic a rozvinutí malby s heraldickou tematikou upřednostňujeme jako primární lokaci zámeckou kapli.

⁹ Citováno v pozn. 2.

¹⁰ PODLAHA, Antonín: *Posvátná místa Království českého. Díl VII. Vikariát slanský*. Praha 1913, s. 21; obdobně POCHE, Emanuel a kol.: *Umělecké památky Čech. Díl A–J*. Praha 1977, s. 153.

Obrácení sv. Pacifika – Čelo lavice z kostela Povýšení sv. Kříže v Buštěhradě (původně patrně v zámecké kapli sv. Františka v Zákupěch), Kristián Hoffmann (?), 1675. V popředí patrná postava bratra Pacifika.

že se jedná o františkánské náměty, domníval se, že běží o sv. Františka z Assisi kázajícího v kostele a o sv. Antonína kázajícího rybám. V tomto krátkém příspěvku se pokusíme františkánskou tematiku upřesnit.

I. Obrácení bratra Pacifika (Legenda maior IV. 9, 1-9)

Všimneme si nejprve vyobrazení nalevo. Děj probíhá v kostele, jeho sloupová architektura umožňuje průhled mimo chrám. Malíř zachytil kněžiště se svatostánkem, vpravo na kazatelně stojí sv. František, okolo se shromáždil zástup věřících, kteří jej pozorně sledují – jde tedy skutečně o kázajícího sv. Františka. Při zevrubnější prohlídce nám neunikne jeden podstatný detail – *překřížené meče na prsou světce*. Tento neobvyklý motiv nás uvádí do životních osudů sv. Františka, jak je zaznamenal sv. Bonaventura v Druhé legendě světce (Legenda maior).

Zatím rostly zásluhy ctností Kristových maličkých a vůně dobré pověsti rozlévající se široko daleko přitahovala mnohé lidi z různých končin světa k svatému Otci, aby ho spatřili. Mezi nimi jeden skladatel vtipných písní, který byl za to korunován od císaře a byl nazýván králem veršů, umínal si navštívit Božího muže, jenž si tak málo vážil světských věcí. Když ho zastihl u tvrze San Severino, jak kázal v jednom klášteře, *spocínula na něm ruka Páně a on viděl tohoto kazatele Kristova kříže Františka označeného dvěma meči, velmi zářícími, upravenými do podoby kříže*. Jeden z nich směřoval od hlavy k nohám, druhý napříč od ruky přes prsa k druhé ruce. Ač neznal podle tváře Kristova sluhu, poznal ho ihned, když se mu zjevil takovým zázrakem. Užasl nad tím viděním a hned pojal lepší úmysly. Nakonec byl zasažen

silou jeho slov, jakoby proklán mečem ducha, který vycházel z jeho úst. Úplně pohrdl světskými okázalostmi a přidal se k řeholi blaženého Otce. Když svatý muž viděl, že se dokonale obrátil od neklidu světa ke Kristovu pokoji, nazval ho bratrem Pacifikem,¹¹ to je Pokojným.¹²

Ve výtvarném umění známe příběh s obrácením sv. Pacifika z grafiky v německém překladu Legendy maior od sv. Bonaventury Die Legende des Heiligen Vaters Francisci, kterou v roce 1512 vytiskl Hieronymous Hölzel v Norimberku. Oproti buštěhradské barokní malbě je vše provedeno ve zkratce – máme před sebou komorní prostředí,

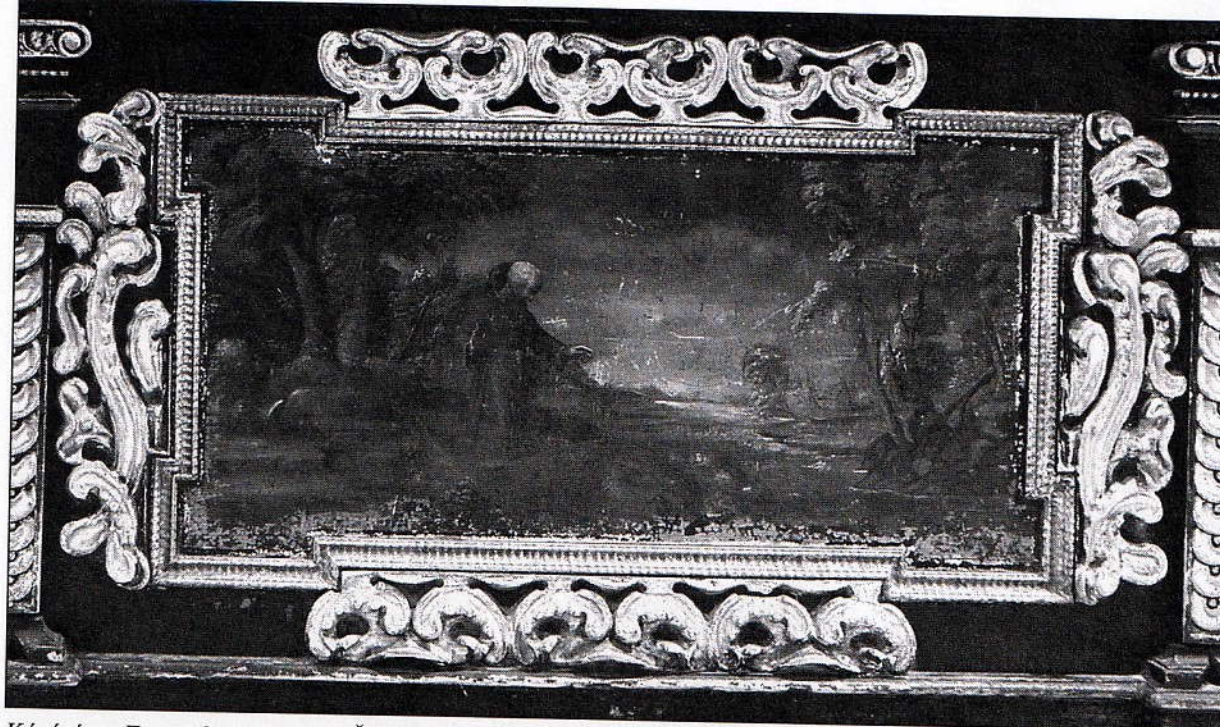
kterému dominuje sv. František za kazatelnou se zkříženými meči, jejichž poloha věrně odpovídá znění legendy ... *Jeden z nich směřoval od hlavy k nohám, druhý napříč od ruky přes prsa k druhé ruce*. V pozadí setrvává zbožně naslouchající Pacifik, který je označen nápisovou páskou. Na tohoto spolubratra sv. Františka nezapomněl ani autor lavic ze zákupské kaple a jeho postavu odlišil od ostatních, výtvarnou mluvou zachytil jeho obrácení, usebrání.

Obrácení sv. Pacifika, vyobrazení z tisku Die Legende des Heiligen Vaters Francisci, dřevorez, 1512.

¹¹ Pacificus – jeden z druhů sv. Františka. Podle tradice se narodil poblíž Ascoli v Itálii. Předtím, než se stal menším bratrem, byl básníkem na dvoře krále Sicílie Fridricha II. V roce 1217 byl poslán do Francie, zemřel snad v Lens ve Francii asi v roce 1234.

¹² FRANTIŠKÁNSKÉ PRAMENY. Řím 1982, (dále jen FP), s. 362. Tento příběh, který zaznamenal také Tomáš z Celana, Druhý životopis svatého Františka, FP, s. 234, převzal sv. Bonaventura, a to jak do tzv. Menšího životopisu sv. Františka (Legenda minor, viz FP, s. 449), tak do tzv. Většího životopisu (Legenda maior), ze kterého také citujeme v tomto příspěvku. Podkladem pro františkánskou ikonografii byly pouze legendy sv. Bonaventury, neboť další spisy nesměly být po generální řádové kapitule v Narbone v roce 1260 v řádu používány.

Kázání sv. Františka v Gaetě – Čelo lavice z kostela Povýšení sv. Kříže v Buštěhradě (původně patrně v zámecké kapli sv. Františka v Zákupích), Kristián Hoffmann (?), 1675.

II. Kázání sv. Františka v Gaetě (Legenda maior XII. 6, 1-5)

Poněkud složitější situace je u druhé malby, která bývá často ztotožňována s Kázáním sv. Antonína Paduánského rybám.¹³ Svatý Antonín je při něm tradičně ztvárněn na břehu, před ním ve vodě „naslouchají ryby“ a okolo postává netečné auditorium. Při bližším prozkoumání však vznikají s touto interpretací potíže.

Na čele lavice vidíme františkánského světce v loďce na vodní hladině s rybami – nikoliv tedy na břehu; autor nakreslil na levé straně jednoho z posluchačů, který si poznamenává slova sv. Františka, na pravé straně je krajina s domem. V citovaném ilustrovaném německém překladu Legendy maior najdeme i grafickou podobu této události ze života sv. Františka (svým způsobem stejná obsahová kompozice – loďka se sv. Františkem, vodní hladina naznačující moře, diváci na břehu), kterou zapsal sv. Bonaventura takto:

Jindy, když Boží sluha kázal v Gaetě na mořském břehu a zástupy ze zbožné tužby se tlačily, aby se mu dostaly blízko, on se hrozil chvály tolika lidí, a proto vskočil sám na lodičku uvázanou u břehu. A loďka jako kdyby měla rozum a jako kdyby byla poháněna tajemnou silou, bez veslaře odplula daleko od země, takže tomu všichni s údivem přihlíželi. Když chvíli plula po širém moři, zastavila se nehnutě uprostřed vln, odkud svatý muž kázal zástupům, jež čekaly na břehu. Množství lidí, které vyslechlo řeč pod dojmem zázraku, přijalo pak požehnání a rozcházelo se, aby již Františka

*neobtěžovalo. Loďka pak jakoby vlastním pohonem se vrátila k zemi. Kdo by tedy byl tak zatvrzelý a bezbožný myslí, aby opovrhoval Františkovým kázáním, jehož podivuhodnou mocí se stávalo, že nejen nerozumní tvorové se podřizovali jeho kázání, ale dokonce neživé předměty mu sloužily, jako by měly život.*¹⁴

Dle našeho soudu je tedy v tomto případě nutno hovořit o Kázání sv. Františka v Gaetě, nikoliv o Kázání sv. Antonína Paduánského rybám.

Cílem naší stručné statě bylo pouze poukázat na neznámé historické okolnosti vzniku lavic v buštěhradském kostele, a to v souvislosti s novějším archivním průzkumem zámku v Zákupích. Rovněž jsme se snažili u vyobrazení ze života sv. Františka, která se vyskytují jen zřídka, nalézt paralelní literární znění ve františkánských pramenech. Výzdoba lavic vypovídá i o vztahu Julia Františka Sasko-Lauenburského k františkánské spiritualitě, který ostatně prokázal i jako zakladatel kapucínského konventu v Zákupích (1679).¹⁵

Kázání sv. Františka v Gaetě, vyobrazení z tisku Die Legende des Heiligen Vaters Francisci, dřevorez, 1512.

¹³ FP (pozn. 12), s. 707–709.

¹⁴ FP (pozn. 12), s. 401. I toto zobrazení není až tak hojné; ve středověkých iluminovaných rukopisech bývají spojeny dva výjevy z téže kapitoly – Kázání sv. Františka ptákům a Kázání sv. Františka v Gaetě.

¹⁵ VLČEK, Pavel - SOMMER, Petr - FOLTÝN, Dušan: *Encyklopedie českých klášterů*. Praha 1997, s. 693 a 694.